

Marijana Korunek
Branka Marcijuš
Josip Kovač

Kapela i Trg sv. Lovre u Cirkovljanu

Marijana Korunek
 Ministarstvo kulture RH
 Konzervatorski odjel u Varaždinu
 marijana.korunek@min-kulture.hr

Branka Marcijuš
 Muzej Međimurja Čakovec
 Arheološki odjel
 branka.marcius@mmc.hr

Josip Kovač
 Ministarstvo kulture RH
 Služba za inspekcijske poslove zaštite
 kulturne baštine
 josip.kovac@min-kulture.hr

Prethodno priopćenje/
 Preliminary communication
 Primljen/Received: 22. 05. 2015.

UDK:
 726.52.025.4+711.61.025.4](497.5 Cirkov-
 ljan)

DOI:
<http://dx.doi.org/10.17018/portal.2015.4>

SAŽETAK: Kapela sv. Lovre nalazi se u središtu naselja Cirkovljan, a oko nje je tijekom vremena formiran mjesni trg. Prema dosadašnjim spoznajama i uvidom u stanje građevine, može se zaključiti da izvorno nastaje kao kasnogotička građevina koja se temeljito pregrađuje i dograđuje u baroku i tijekom prve polovice 19. stoljeća. Kapela je pravilne orijentacije. Sastoji se od svetišta koje završava poligonalno, jednog broda, sakristije na sjevernoj strani i zvonika na zapadnom pročelju. Najzanimljivije je svetište kapele, koje s vanjske strane ima ostatke kontrafora, na čijim su završecima postavljene skulpture s prikazima ljudskih glava, i danas zazidane gotičke prozore. Do sada su na kapeli izvedeni samo radovi nužni za njezino očuvanje i osiguranje statičke stabilnosti građevnih struktura, dok su opsežniji zahvati bili usmjereni na oblikovanje i redefiniranje njezine neposredne okoline i Trga sv. Lovre. Najprije je sanirana postojeća ograda oko kapele koja je zbog nedostatnog i neodgovarajućeg održavanja bila u vrlo lošem stanju; uslijedila je obnova i uređenje šireg prostora oko crkve, mjesnog Trga sv. Lovre. Osnovna namjera i svrha zahvata definirana je potrebom uređenja zatečenog stanja na središnjem prostoru naselja, novom regulacijom prometa i izvedbom novog parternog uređenja kojim će se trg temeljito preurediti, funkcionalno preoblikovati i osuvremeniti. Iako je koncept novog uređenja bio dobro zamišljen, realizacija i konačni rezultat svakako su podložni kritičkoj revalorizaciji.

KLJUČNE RIJEČI: Međimurje, Cirkovljan, kapela i Trg sv. Lovre, naselje

Cirkovljan se nalazi istočno od grada Preloga, a kapela sv. Lovre (sl. 1, 2) od preloške je župne crkve udaljena oko tri kilometra. Smještena je u središtu današnjeg naselja, a s njezine je južne i istočne strane tijekom vremena formiran mjesni trg. Taj je prostor definiran prometnicama koje su središte Cirkovljana povezivale s okolnim naseljima pa je u današnjem obuhvatu već ucrtan na kartama jozefinske i franciskanske izmjere Civilne Hrvatske (sl. 3).¹

Izvorni titular kapele u Cirkovljanu nije poznat, ali je poznato da je sv. Lovri prije bila posvećena preloška župna crkva. Taj podatak donosi prvi očuvani popis župa Zagrebačke biskupije, koji je datiran u 1334. godinu, gdje

je ona navedena kao *sancti Laurentii de Perlok*. U popisu iz 1501. godine spominje se samo naziv mjesta *Prylak*.² Sljedeći očuvani popis iz 1650. godine navodi da je smještena unutar *oppidi Perlakiensis*.³ Iz tih popisa možemo zaključiti da se župna crkva doista nalazila unutar trgovišta Prelog. Međutim, ta je crkva već 1660. godine bila posvećena sv. Jakobu⁴ pa je najvjerojatnije tijekom 16. ili 17. stoljeća njezin titular prenesen na kapelu u Cirkovljanu.

Kako se kapela u Cirkovljanu prema oblikovnim karakteristikama može datirati u kasnosrednjovjekovno razdoblje, istovremeno postojanje dvaju zidanih sakralnih objekata na tako maloj udaljenosti svjedoči o važnosti tadašnje preloške župe. To ne iznenađuje, s obzirom na to

1. Cirkovljan, pogled na kapelu sv. Lovre s juga (fototeka Konzervatorskog odjela u Varaždinu, snimio J. Kovač, 2007.)
Cirkovljan, view of St. Lawrence's chapel from the south (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by J. Kovač, 2007)

da prema rasporedu župa u prvom navedenom popisu vidimo da je ona zapravo pokrivala veći dio današnjeg donjeg Međimurja. Valja spomenuti i mogućnost povezanosti kapele u Cirkovljanu s crkvenim redovima. Vjekoslav Klaić navodi neki samostan u okolici Cirkovljana, kao i podatak da su na tom mjestu posjed imali templari, koje je narod zvao *črlenim fratri*.⁵ Među lokalnim stanovništvom ta je predaja o *črlenim fratrima* još uvijek izrazito živa, a kao moguću lokaciju spomenutog samostanskog objekta navode parcele sjeverno i sjeverozapadno od današnje kapele sv. Lovre. Međutim, u ovoj fazi istraženosti tog sakralnog objekta i njegova neposrednog okoliša nemamo nikakvih materijalnih dokaza koji bi potkrijepili te tvrdnje.

U novije vrijeme nisu bili provedeni veći zahvati na obnovi kapele sv. Lovre u Cirkovljanu, a inicijativa za pokretanje njezine sustavne i cjelovite obnove potječe tek iz 2008. godine. Kao podloga za izradu arhitektonске snimke postojećeg stanja obavljeno je 3D lasersko skeniranje kapele. To su bili osnovni uvjeti za izradu projektne dokumentacije, nužne za izvođenje radova sanacije.⁶ Laserskim skeniranjem utvrđene su devijacije u geometriji zida. Uočeno je da se sakristija fizički odvojila od kapele pa je to definirano kao prioritet u obnovi, kao i izvedba drenažnog sustava, jer je donja zona zidova kapele bila izrazito ugrožena visokom razinom kapi-

larne vlage. Temeljem izrađene projektne dokumentacije, 2009. godine počeli su radovi. Najprije je u cijelosti izveden drenažni sustav uz temelje kapele i kontrolirana je odvodnja oborinskih voda, a sljedeće godine statička sanacija sakristije i najnužnija sanacija oštećenih dijelova donje zone pročelja kapele te njihovo bojenje novim slojem naliča.⁷ Tijekom svih zemljanih radova proveden je arheološki nadzor, koji je obuhvaćao pregled iskopa uz temelje vanjskih zidova cjelokupne građevine.⁸ U toj se fazi stalo s radovima zbog nedostatka sredstava, jer je sljedeći logični zahvat bilo izvođenje kompletne statičke sanacije kapele, što je preduvjet za bilo kakve zahvate u unutrašnjosti građevine. Umjesto toga počeli su radovi na uređenju okoliša kapele i Trga sv. Lovre, koji su većim dijelom dovršeni 2012. godine.

Kratki pregled povijesnih podataka o gradnji kapele

O kapeli sv. Lovre ima malo podataka iz vremena kad vizitatori Zagrebačke biskupije redovite posjećuju međimurske župe i bilježe osnovne podatke o crkvenim građevinama, što treba pripisati i činjenici da ona nije bila župna crkva, nego filijalna kapela.

Zapisnik kanonske vizitacije provedene 1688. godine navodi da se u kapeli u Cirkovljanu nalazila na strani Evandjelja kustodija (*locus per modum tabernaculi*), kao

2. Cirkovljan, pogled na kapelu sv. Lovre s istoka (fototeka KO u Varaždinu, snimio J. Kovač, 2007.)

Cirkovljan, view of St. Lawrence's chapel from the east (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by J. Kovač, 2007)

i u preloškoj župnoj crkvi.⁹ Vizitator grof Nadaždi 1693. godine samo navodi da se na području preloške župe nalazi kapela sv. Lovre u Cirkovljanu,¹⁰ ne dajući druge informacije o njoj.

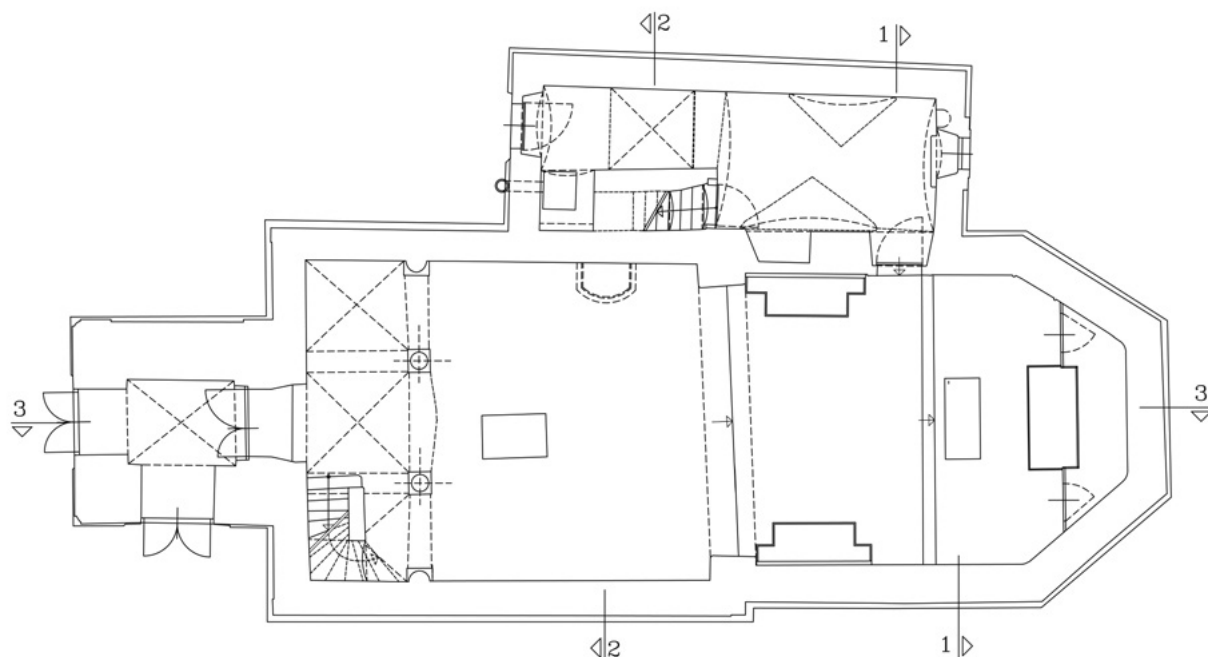
Prvi opis građevine donosi vizitator Leskovar 1698. godine. Navodi da je kapela od temelja zidana i pokrivena hrastovim daščicama te da nad svetištem ima svod, a nad lađom drveni i obojeni strop. U unutrašnjosti svetišta bio je glavni oltar posvećen sv. Lovri, a u lađi bočni oltar posvećen sv. Sebastijanu. U to vrijeme kapela je u unutrašnjosti imala pod izveden daskama i drveni kor na tri ugla. Sjeverno od svetišta bila je sagrađena zidana i nadsvođena sakristija. Posebno je zanimljiv podatak da je kapela u sredini krova imala drveni tornjić u kojem su visjela dva zvana te da je oko nje postojalo prostrano i drvenom ogradom ograđeno groblje.¹¹ Vizitator Vuk Kukuljević 1747. godine prilikom posjeta župi Prelog samo se osvrnuo na kapelu; navodi podatak da je ona zidana i da ima četiri oltara.¹² Kapelu je posjetio vizitator i 1779. godine, koji zapisuje njezine dimenzije te navodi da je sedam i pol hvata dugačka i tri hvata široka.¹³ Između ostalog, spominje i drveni toranj, četiri oltara, tabulat u lađi, drveno pjevalište te pod u kapeli, izveden od velikih kamenih ploča ispod kojega je grobnica.¹⁴ Današnji zidani zvonik podignut je između 1813. i 1822. godine, jer ga

spominje vizitacija iz 1822. godine, uz napomenu da je građen za župnika Fokyja, koji je stupio u službu u Prelogu 1813. godine.¹⁵

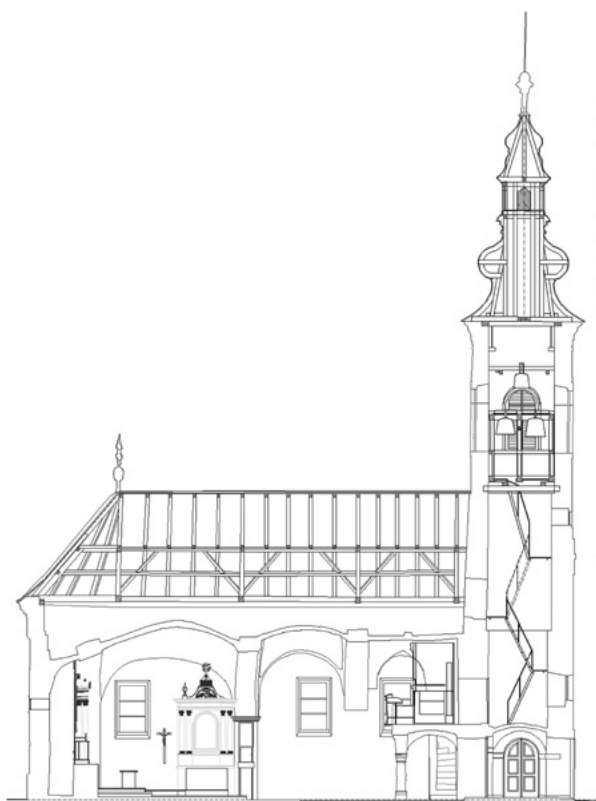
Unutrašnjost kapele oslikao je na iluzionistički način 1844. godine slikar Klumpar, što se najvjerojatnije odnosi samo na svetište, dok je preostali oslik u lađi i svetištu

3. Naselje Cirkovljan na karti franciskanske izmjere Civilne Hrvatske, drugo mjerenje 1806. – 1869. (izvor <http://mapire.eu/en/>)
Cirkovljan village on the "Franciscan" map of Civil Croatia, measured 1806–1869 (source <http://mapire.eu/en/>)

4. Kapela sv. Lovre, tlocrt prizemlja (planoteka KO u Varaždinu, izradila B. Petanjek)
Chapel of St. Lawrence, ground view (Plan Archive of the Conservation Department in Varaždin, drawing by B. Petanjek)

5. Kapela sv. Lovre, uzdužni presjek (planoteka KO u Varaždinu, izradila B. Petanjek)
Chapel of St. Lawrence, longitudinal section (Plan Archive of the Conservation Department in Varaždin, drawing by B. Petanjek)

iz 1869. godine slabije kvalitete, a pripisuje se Jakobu i Giacomu Brollu.¹⁶ Zanimljiv je i podatak Imre Gózona: da je kapela bila oslikana i izvana, jer je on zapazio veliki nimbus koji pripisuje sv. Kristoforu.¹⁷

Novi sat za toranj kapele sv. Lovre u Cirkovljanu nabavljen je 1914. godine, ali je urar koji je već sve pripremio za montiranje morao otići na bojište, gdje je iste godine poginuo. Popravak kapele bio je završen 1939. godine, kad je obnovljena lukovica zvonika koja je pokrivena bakrenim limom, postavljen je stalak za zvona, a kapela je pokrivena novim crijepom.¹⁸

Iz Spomenice župe doznajemo da je potkraj Drugoga svjetskog rata, odnosno 1945. godine, stradao inventar kapele. Tada su razbijene orgulje, čija su svirala u velikoj mjeri pokradena, razbijeni su sakristijski ormari i vrata te oštećene slike. Međutim, sve je to ubrzo popravljeno, osim orgulja koje su sanirane 1949. godine, kad su im nadomješteni svi nedostajući dijelovi. Naveden je i podatak da su orgulje ponovo popravljane 1979. godine. Sljedeća obnova kapele bila je 1965. godine, kad je postavljen novi crijep na sakristiji, obojena cijela fasada i toranj te su popravljena dva napukla zvona, dok je treće zvono popravljeno tek 1975. godine.¹⁹

Arhitektonsko-oblikovna obilježja kapele sv. Lovre

Najranija građevinska faza koja se može iščitati iz današnjeg stanja građevine pripada razdoblju gotike. Kapela je jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta s poligonally završenim svetištem koje je tek nešto malo uže od njezina broda. Dimenzije broda i svetišta približno su jednake, odnosno svetište je izvana dugačko 8,84, a široko 7,83

m; brod je dugačak 10,40 i širok 8,25 m. Kapela je orijentirana u smjeru istok-zapad; njezina dužina mjerena izvana, zajedno sa zvonikom, iznosi 23,36 m, dok joj je širina zajedno sa sakristijom 11,65 m (sl. 4, 5). Građevina je u svojoj osnovi skromna, ali je arhitektonsko-plastični detalji na vanjštini svetišta ipak izdvajaju iz te jednostavne arhitekture.

Najvrjedniji očuvani dio kapele upravo je njezino svetište, kojem je osnova jednobrodni pravokutnik koji završava poligonalno. Donja zona zidova izvedena je mješovitim zidom od opeke i kamena, dok su zidovi od okvirno sredine prozora izgrađeni samo od opeke (sl. 6). Od kamena su izvedeni okviri zazidanih gotičkih prozora, nekadašnji krovni vijenac i ostaci kontrafora u gornjoj zoni. Izvorno je svetište bilo niže od današnjeg, ali je u naknadnim intervencijama povišeno, što se jasno vidi na tavanu kapele (sl. 7). Takvu situaciju potvrđuje i vanjština svetišta, odnosno izvorni gotički krovni vijenac koji je naknadnim povišenjem svetišta pretvoren u razdjelni vijenac (sl. 2, 6). Na njemu se nalaze četiri oblo klesane glave, najvrjedniji očuvani detalji kasnosrednjovjekovne arhitektonske plastike kapele (sl. 8). Idući oko svetišta, od juga prema sjeveru, nailazimo redom na sljedeće prikaze:

- glava s istaknutim bademastim očima, velikim debelim usnama i isplaženim jezikom (sl. 8/a)
- glava s istaknutim bademastim očima, velikim poluotvorenim usnama i šiljatim nosom (sl. 8/b)
- glava s istaknutim bademastim očima i zatvorenim tankim usnama (sl. 8/c)
- glava s istaknutim bademastim očima, velikim ušima i debelim usnama s isplaženim jezikom (sl. 8/d).

Glave su jednostavno oblikovane i krajnje stilizirane te su zasigurno rad manje vještog majstora i vjerojatno je njihova funkcija bila isključivo dekorativna, iako Anđela Horvat navodi i mogućnost da su imale funkciju odvoda vode.²⁰ Klesane su za svetište poligonalne forme, o čemu nam najbolje svjedoče kutni segmenti vijenca na kojem se glave nalaze.

Na području Međimurja očuvanu kamenu plastiku na vanjštini ima još jedino svetište crkve Presvetog Trojstva u Nedelišću iz druge polovice 15. stoljeća.²¹ Ondje su detalji arhitektonske plastike dosta oštećeni, što otežava njihovu pobližu determinaciju. Ikonografski izbor motiva i stilske osobine navedene arhitektonske plastike ukazuju na vezu sa zagrebačkom katedralom, ali i s glavnim izvorom, katedralom u Pragu, odnosno parlerijanskim utjecajima.²² Uzore možemo pronaći i na pročeljima crkve u Mariazellu, gdje je na zapadnom pročelju lisnata maska otvorenih usta, potom na katedrali sv. Petra u Regensburgu, na čijem se južnom zidu nalaze lisnate maske i glave otvorenih i zatvorenih usta, te u crkvi Maria am Gestade u Beču, u kojoj na portalnom baldahinu stoje groteskne

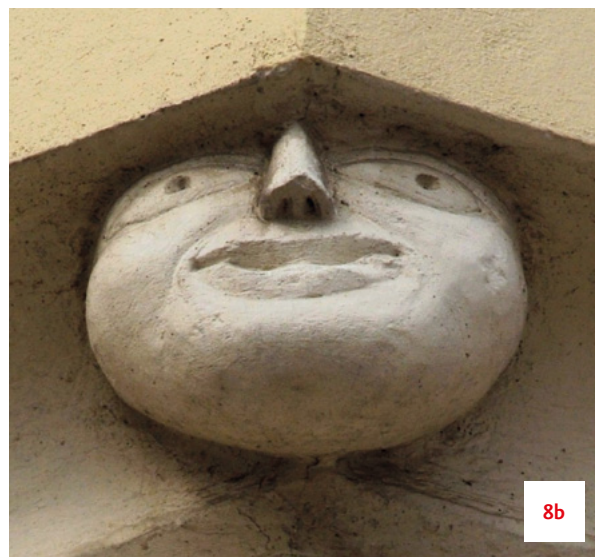
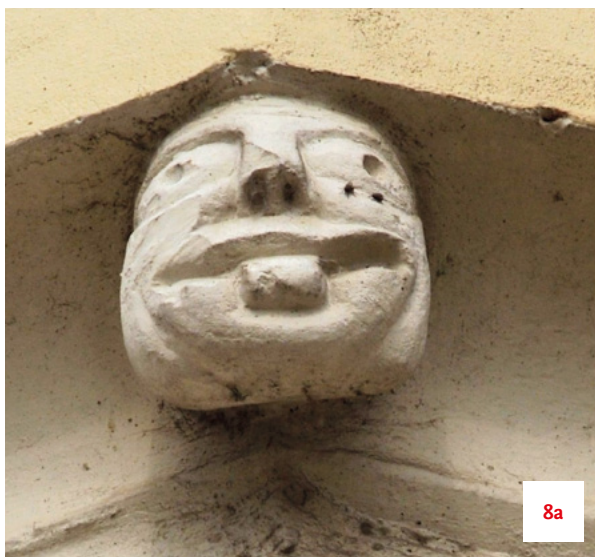
6. Pogled na svetište i južni zid lađe, stanje nakon uklanjanja žbuke s vanjskih pročelja 1980-ih godina (dokumentacija RKT župe sv. Jakoba u Prelogu)

View of the sanctuary and south wall of the nave, after removing the plaster from the exterior in the 1980s (documentation of the RC parish of St. Jacob in Prelog)

7. Tavan, povišenje zidova svetišta i ostaci gotičkog svoda (fototeka KO u Varaždinu, snimila M. Korunek, 2010.)

Attic, raised sanctuary walls and remains of a Gothic vault (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by M. Korunek, 2010)

8. Kasnosrednjovjekovna arhitektonska plastika na nekadašnjem krovnom vijencu svetišta (fototeka KO u Varaždinu, snimila M. Korunek, 2010.)

Late Medieval architectural sculpture on the former cornice of the sanctuary (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by M. Korunek, 2010)

glave zatvorenih, ali i otvorenih usta s isplaženim jezikom. Kamena plastika na vanjštini kapele u Cirkovljanu već je poprilično udaljena od navedenih izvora svojim rustikalnim oblikovanjem i pojednostavnjenjem oblika te ju je najvjerojatnije potrebno datirati kasnije od navedenih uzora, ali i od očuvane plastike na vanjštini nedelišćanske crkve. Kako je očuvana kasnosrednjovjekovna figuralno dekorirana arhitektonska plastika na vanjštini sakralnih objekata u Međimurju, ali i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj općenito, zaista rijetkost, prilikom cjelovite obnove kapele upravo tom segmentu potrebno je pristupiti iznimno oprezno.

Spomenuta arhitektonska plastika bila je dio sustava kontrafora koji je prihvaćao pritisak svoda u unutrašnjosti kapele, a tragove tog svoda danas možemo vidjeti samo na tavanu svetišta (sl. 7). Ostaci kontrafora na vanjštini svetišta još se mogu dobro vidjeti u gornjoj zoni, ali i na

fotografijama, kad je sva žbuka uklonjena s pročelja kapele (sl. 6). Postojanje kontrafora dodatno je potvrđeno provedenim arheološkim istraživanjima; utvrđeno je da su njihovi temelji građeni uglavnom od lomljenog kamena i rjeđe od valutica te vezani čvrstom bijelom žbukom. Uz poligonalno svetište otkriveni su u temeljima očuvani sjeverni i južni ugaoni kontrafor, zatim sjeverni i južni kontrafor začelnog zida te kontrafor južnog zida svetišta. Prosječna širina i visina temelja kontrafora iznosila je oko jedan metar; bili su građeni od istoga materijala kao i temelji zidova svetišta. Uz južni zid poligonalnog svetišta, te sa zapadne strane kontrafora pronađena je dozidana struktura od lomljenog kamena i bijele žbuke, nepoznata namjene i datacije (sl. 9).

Kako je u arheološkim istraživanjima potvrđeno postojanje pet kontrafora, a na vanjštini svetišta danas imamo očuvana četiri komada figuralne arhitektonske plastike

9. Kontrafor južnog zida svetišta s dozidanom strukturom (fototeka Arheološkog odjela Muzeja Medimurja Čakovec, snimila B. Marcioš, 2009.)

Buttress of the sanctuary south wall with a later built structure (Museum of Medimurje, Čakovec, Archaeological Department Photo Archive, photo by B. Marcioš, 2009)

koji koreliraju s njima, utvrđeno je da je jedna od njih uklonjena u nekoj od prijašnjih obnova. Prema svim očuvanim elementima, ti su kontrafori bili stupnjevani, a gore su počinjali u liniji nekadašnjeg krovnog vijenca. Danas je od njih ispod vijenca očuvana po jedna okapnica na svakom kontraforu, a prvi segment ispod nje bio je u razini vanjske linije zidova svetišta, dok su segmenti ispod izlazili izvan te linije. Kontrafori su uklonjeni najvjerojatnije kad i gotički svod jer su tada izgubili funkciju. Budući da ti kontrafori nastaju u isto vrijeme kad i očuvana kamena arhitektonska plastika na vijencu iznad njih, koja se može datirati u kasno 15. stoljeće, u to razdoblje možemo datirati i gradnju cijelog svetišta.

Datiranje crkvenog broda nešto je problematičnije. Analizom dostupne dokumentacije i same građevine mogu se razlučiti barem tri građevinske faze. U prvoj su fazi zidovi lađe bili dosta niži od današnjih, što se jasno vidi na fotografiji vanjštine koja je snimljena kad je sva žbuka bila skinuta s pročelja; na zapadnom zidu lađe jasno se vidi linija nekadašnjeg krovišta. Dodatnu potvrdu nalazimo i na tavanu crkve, gdje se na zapadnom zidu broda vidi djelomično očuvani otisak tog starijeg krovišta. Prema očuvanom otisku starijeg krovišta broda, možemo zaključiti da on odgovara izvornoj visini njegovih zidova te da mu je nagib bio mnogo strmiji od današnjeg. Zidovi prvotnog broda bili su za oko 2,40 m niži od današnjih, i bili su i niži i od izvorne visine zidova svetišta.

U drugoj su fazi ti zidovi povišeni, a ta visina određena je prema ostacima tabulata na tavanu kapele; ona odgovara izvornoj visini svetišta. U trećoj fazi zidovi broda i svetišta su dodatno povišeni te dobivaju svoju današnju visinu. Iako izvorna visina crkvenog broda sugerira da je on stariji od svetišta, posebice zato što se tek u drugoj fazi ona izjednačava s visinom svetišta, to su nam demantira-

10. Sjeverni zid sakristije (fototeka Arheološkog odjela Muzeja Medimurja Čakovec, snimila B. Marcioš, 2009.)

North wall of the sacristy (Museum of Medimurje, Čakovec, Archaeological Department Photo Archive, photo by B. Marcioš, 2009)

la provedena arheološka istraživanja. U njima je utvrđeno da su temelji broda građeni opekom u kombinaciji s klesanim kamenom, a kao vezivo je upotrijebljena žuta žbuka. Kako su svi temelji crkvenog broda građeni istovjetno, zaključeno je da su istovremeni. Budući da se temelji crkvenog broda prema načinu i materijalu gradnje razlikuju od temelja svetišta, te da je na spoju južnog zida broda i južnog zida poligonalnog svetišta utvrđen lom spomenutih zidanih struktura, zaključeno je da se brod naknadno dograđuje ili proširuje na tom dijelu.

Zidovi broda građeni su kao i njihovi temelji mješovitim zidom od kamena i opeke, a u posljednjem povišenju samo od opeke. Brod kapele ima očuvano uglavno kamenje od pravilnih kamenih klesanaca okvirno do visine prije prvog povišenja njegovih zidova. Iako nemamo točan podatak o posljednjem povišenju koje je obuhvatilo i zidove broda i svetišta, možemo samo pretpostavljati da se to obavilo kad je kapela dobila svodove, pa stara visina više nije bila dostatna da se oni ukomponiraju u njezinu unutrašnjost. Budući da brod prije nije bio svodjen, nije ni bilo potrebe da bude viši, a tragovi starijeg tabulata još se jasno vide na tavanu kapele. Današnji svodovi nastaju relativno kasno, tijekom druge polovice 18. stoljeća. Izvedeni su prema načelu kupolastih svodova (tzv. češka kapa) koji počivaju na polukružnim pojasnim lukovima i pilastrima.

Sakristija se nalazi na sjevernoj strani kapele; prislonjena je dijelom na zid svetišta, a dijelom na zid broda (sl. 4). Već potkraj 17. stoljeća navodi se da kapela ima zidanu i nadsvodenu sakristiju, koja je poslije produžena prema zapadu, čime dobiva današnji izgled. Zahvat je najvjerojatnije proveden 1784. godine, a tom prilikom sakristija dobiva i kat, odnosno emporu koja je polukružnim otvorom u komunikaciji sa svetištem; u proširenje sakristije

inkorporirano je stubište za pristup njezinoj gornjoj etaži. To proširenje potvrđeno je u provedenim arheološkim istraživanjima, u kojima je utvrđeno da je sjeverni zid sakristije građen u dva navrata (sl. 10). Istočni dio sjevernog zida sakristije u dužini od oko pet metara građen je kombinacijom lomljenog kamena i opeke, vezan bijelom žbukom, s relativno nepravilno građenim vanjskim licem zida. Zapadni dio sjevernog zida sakristije naknadno je pak dograđen u dužini od oko pet metara, što potvrđuje postojanje loma između dviju zidanih struktura. Dogradnju potvrđuju i način i materijal gradnje, a to je isključivo opeka, vezana bijelom rastresitom žbukom. Na jednak je način kao i zapadna dogradnja sjevernog zida sakristije, građen i temelj zapadnog zida sakristije. Prije toga proširenja sakristija je imala jednu etažu, a bila je vezana samo uz zid svetišta, što danas potvrđuje stanje ispod njezina krovništva. Dobro se vidi da je zid broda bio bez prigradnje, jer mu se očuvala vanjska žbuka, dok zid svetišta nije bio ožbukana, jer je bio ispod krovništva sakristije pa nije bio vidljiv. Posebno je zanimljiv istočni zid sakristije, jer je u provedenim arheološkim istraživanjima utvrđeno da njegov temelj nastaje još u kasnosrednjovjekovnom razdoblju. Naime, na mjestu spoja temelja sjevernog zida svetišta i temelja istočnog zida sakristije nije uočen lom između zidanih struktura, a obje su strukture građene jednakim materijalom, pa je izveden zaključak da nastaju istovremeno.

Zidani zvonik nalazi se na zapadnoj strani, a ispod njega je glavni ulaz u kapelu (sl. 1). Novijeg je datuma, a nastaje u prvoj polovici 19. stoljeća. Građen je isključivo od opeke. Tijekom arheoloških istraživanja utvrđeno je da su njegovi temelji izvedeni opekom vezanom sivom žbukom s uglovima pojačanima lomljenim kamenom. Vanjska pročelja zvonika podijeljena su vertikalno u dva polja uokvirena uglovnim i horizontalnim lezenama, koje na najvišoj etaži imaju pri vrhu kapitelnu zonu istaknutu triglifom. Zvonik ima u prizemlju dva portala, a na gornjoj zidanoj etaži prozore. U zvoniku su danas tri zvona iz druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća.

Pročelja kapele danas su ožbukana i obojena svijetlo žutom bojom s bijelim detaljima. Na južnom zidu broda, između prozora, nalazi se slikoviti sunčani sat sa slikom međimurskog krajolika, signiranom R. Balaš, 1915.²³ Na slici je u desnom kutu naslikana kapela, najvjerojatnije upravo ova u Cirkovljanu (sl. 1). Od prije izvedenih radova treba se osvrnuti na zahvate izvedene 1980-ih godina kad je skinuta žbuka sa svih pročelja kapele i zvonika, čime je propušteno provođenje konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, kojima bi se utvrdilo eventualno postojanje prethodnih slojeva žbuke i naliča (sl. 6). Kako se u dokumentaciji navodi postojanje vanjskog oslika, točnije freske sv. Kristofora, taj je segment nažalost trajno izgubljen. Prema očuvanim fotografijama vidimo da su pročelja bila dotrajala, ali da za tako radikalnim zahvatom nije

bilo stvarne potrebe, jer su ona mogla biti sanirana tako da se uklone samo zaista dotrajali dijelovi žbuke. Zbog takvog pristupa, danas starije slojeve žbuke i naliča pročelja kapele možemo utvrditi jedino na brodu, i to ispod krovništva današnje sakristije, kako je navedeno.

Danas i brod i svetište imaju jedinstveno dvostrešno krovništvo koje nad svetištem završava poligonalno, a iz njega se na sjevernoj strani produžuje jednostrešno krovništvo sakristije (sl. 15). Krovništvo je u dobrom stanju, nisu vidljiva nikakva oštećenja. Potpuno je pokriveno biber-crijepom.

Svi portali koji se danas nalaze na kapeli nastaju u baroknom razdoblju i u prvoj polovici 19. stoljeća. Jednostavni portal pravokutne forme na zapadnom zidu sakristije ima uklesanu 1784. godinu, čime je on nedvojbeno datiran, a identičan portal nalazi se u unutrašnjosti kapele na spoju svetišta i sakristije. Dva polukružno završena portala na zapadnom i južnom zidu zvonika također su jednostavno izvedena. Najvjerojatnije nastaju kad i sam zvonik, odnosno tijekom prve polovice 19. stoljeća.

Svetište danas ima samo jedan pravokutni prozor na južnom zidu, a dva identična nalaze se i na južnom zidu broda (sl. 15). Tim prozorima okviri su jednostavno izvedeni u žbuci i svi imaju metalne rešetke. Gotički prozori svetišta danas su zazidani, a njihovi kameni okviri naznačeni su na pročeljima (sl. 2, 15). Njihovo naznačavanje izvedeno je u obnovi provedenoj 1980-ih godina, jer se prema očuvanim fotografijama jasno vidi da su oni prije bili potpuno negirani. U tim radovima utvrđeno je i da su kameni okviri zazidani ispunom od kamena, opeke i spolja (sl. 6). Analizom sve dostupne dokumentacije možemo utvrditi da su gotičke zašiljene prozore imali zaključak svetišta i jugoistočni zid poligona, a najvjerojatnije se identičan prozor nalazio i na južnom zidu svetišta, ali je uništen ugradnjom novog prozora četvrtaste forme. Njih će u konačnici biti potrebno djelomično ili potpuno otvoriti, kako bi se prezentirali očuvani elementi kasnosrednjovjekovnog oblikovanja vanjštine građevine.

Kad se danas pogleda unutrašnjost kapele sv. Lovre, teško je u prvi mah prepoznati vezu s njezinom kasnosrednjovjekovnom tradicijom. Unutrašnjost je potpuno izmijenjena gradnjom kasnobaroknih svodova, a inventar crkve je kasnijeg datuma, kao i zidni oslici (sl. 11, 12). Kapela je iznutra oslikana raznim figuralnim prizorima i šabloniziranim geometrijskim dekoracijama. Taj sloj oslika je u dosta lošem stanju, pogotovo na kupoli svoda u svetištu, pa se ispod njega jasno nazire drugi, kvalitetniji iluzionistički oslik. Pod kapele popločen je najvjerojatnije još u baroknom razdoblju kamenim pločama, koje su danas u dobrom stanju. Zanimljivi detalji oblikovanja unutrašnjosti kapele otkriveni su u radovima provedenim 2009. godine, kad je zbog visoke razine kapilarne vlage skinuta sva žbuka s donje zone zidova broda. Na mjestima većih oštećenja zidova žbuka je otučena i do visine od oko 1,5 m. Na južnom zidu lađe otkrivena je djelomično

11. Pogled na unutrašnjost svetišta (fototeka KO u Varaždinu, snimila M. Korunek, 2009.)
View of the sanctuary interior (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by M. Korunek, 2009)

12. Pogled na unutrašnjost lađe i pjevalište (fototeka KO u Varaždinu, snimila M. Korunek, 2009.)
View of the nave and singing gallery (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by M. Korunek, 2009)

zazidana niša manjih dimenzija koja je u donjem dijelu pravokutne forme, a gore ima trokutasti završetak (sl. 13). Zbog svojeg smještaja najvjerojatnije je u nju bila postavljena škropionica uz južni ulaz u lađu, ali nisu pronađene uočljivije reške koje bi upućivale na poziciju ulaza na tom dijelu. Tada se pokazalo i da se jedino u zapadnom zidu lađe nalaze ugrađeni klesanaci i priklesani kamen. Na tom zidu pronađeni su i ostaci još jednog, starijeg oslika koji ima jednostavno izvedene posvetne križeve na bijeloj podlozi (sl. 14). Najbliže primjere posvetnih križeva, doduše u nešto bogatijoj izvedbi, nalazimo u kapeli sv. Wolfganga u Vukovoju i kapeli sv. Jakova u Očuri. Diana Vukičević-Samaržija datira gradnju kapele u Očuri na sam kraj 15. stoljeća, a one u Vukovoju u 1508. godinu.²⁴

Današnje pjevalište nalazi se u zapadnom dijelu unutrašnjosti kapele; nose ga dva kamena polustupa prislonjena uz zidove lađe te dva kamena stupa (sl. 12). Vizitatori u kapeli navode drveno pjevalište, koje je tek tijekom druge polovice 18. stoljeća zamijenjeno današnjim zidanim. S obzirom na to da ograda pjevališta na južnom dijelu završava na samom prozoru lađe, logično je pretpostaviti da je ono inkorporirano naknadno. Je li oblikovanje današnjeg pjevališta izvorno ili je naknadno prošireno kad kapela dobiva velike orgulje, u ovoj fazi istraženosti građevine nije moguće sa sigurnošću utvrditi.

Pokretni inventar u unutrašnjosti kapele čine tri velika oltara u svetištu, propovjedaonica u brodu te orgulje na pjevalištu (sl. 11, 12). Ti su oltari izrađeni od drva i obojeni u smeđem tonu s pozlaćenim kapitelima na kolumnama i aplikacijama klasicističkog značaja. Zanimljiv su rad varaždinskog majstora Antuna Pitscha (1804. – 1884.). Glavni oltar posvećen je zaštitniku kapele sv. Lovri, dok su bočni posvećeni sv. Barbari i sv. Sebastijanu, a u kapele su postavljeni 1838. i 1839. godine.²⁵ Orgulje je izradio mađarski majstor Nandor Peppert, također u 19. stoljeću.

U neposrednoj okolini kapele kanonske vizitacije navode groblje, čije su postojanje donekle potvrdila provedena arheološka istraživanja unutar perimetra ogradnog zida koji danas okružuje crkvu. Naime, pregledom iskopa uz sjeverne, južne i istočne zidove kapele, pronađeni su nalazi devastiranih grobnih cjelina, točnije pojedinačni nalazi ljudskih kostiju izvan konteksta ukopa. Jednaki su nalazi na dijelu poligonalnog svetišta pronađeni ispod temelja zida, što sugerira postojanje starije crkve i groblja. Potkraj 18. stoljeća navodi se i grobnica u unutrašnjosti kapele. Zasigurno se nalazila u brodu, jer se danas u kamenom opločenju lađe, neposredno uz pjevalište, jasno može vidjeti ulaz u tu grobnicu, koji ima kameni okvir i pokriven je kamenom pločom.

Povijesni razvoj i oblikovanje Trga sv. Lovre

Trg sv. Lovre nije nastajao planski, već se organski formirao tijekom stoljeća na sjecištu povijesnih prometnih putova koji su povezivali Cirkovljan s okolnim naseljima: Prelogom, Donjim Kraljcem, Draškovcem i Hemuševcem (sl. 3). Prostor trga relativno velikih dimenzija u odnosu na veličinu naselja, definira se kao proširenje raskrižja prometnica trapezoidne tlocrtne forme, a u njegovu sjeverozapadnom dijelu nalazi se kapela sv. Lovre. Stariji sakralni objekti unutar međimurskih naselja gotovo su u pravilu izgrađeni u njihovim središtima, a u nizinskom dijelu Međimurja, kojem pripada i Cirkovljan, crkveni su zvonici stoljetni prostorni orijentiri i vertikalne vizualne dominante u prostoru.

U zatečenom stanju, prije obnove, uz koridore asfaltiranih prometnica na trgu su bila neka od uobičajenih prostornih obilježja: kapela sv. Lovre, poklonac Pietà i spomenik palim borcima NOB-a. Postojeću vegetaciju činili su pojedinačni i grupirani primjerci breza, smreka, čempresa i drugog niskog raslinja. Iako je vegetacija

13. Unutrašnjost, novootkrivena niša na južnom zidu lađe (fototeka KO u Varaždinu, snimila M. Korunek, 2009.)
Interior, niche discovered in the south wall of the nave (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by M. Korunek, 2009)

važan element u vizualnom doživljavanju prostora trga, dajući mu gotovo parkovna obilježja, u ovom je slučaju relativno novijeg datuma, neplanski i nedovoljno smišljeno sadena. Uz nedostatnu brigu i neredovito održavanje, u pojedinim je elementima prerasla uobičajene okvire te u ambijentu trga tvorila dojam nedovoljne artikulacije. Unatoč tome, tako formiran prostor odražavao je individualnost i prepoznatljivost naselja Cirkovljan, što ga je stavljalo u red drugih naselja u Međimurju koja su uspjela do danas očuvati svoje povijesne posebnosti. Zahvaljujući smještaju, veličini i sadržajima, vrlo rano postao je prostorno žarište i središte društvenih događanja uz koje su oduvijek vezani profani i duhovni sadržaji naselja, poput svjetovnih ili vjerskih okupljanja, trgovine, škole i slično.

Prije uređenja, parter trga, odnosno neposredni okoliš kapele sv. Lovre, najvećim je dijelom služio za promet, kao svojevrсни kružni tok oko kapele (!?) i dijagonalni prečac za pojedine ulične putove, te kao kolni pristup do građevina kojima je trg okružen. Istočni dio prostora bio je odijeljen otvorenim kanalom za odvodnju oborinskih voda, ograđen improviziranom ogradom (niski betonski parapet s metalnim stupovima povezanim lancem) i recentno uređen u formi malog parka, odnosno ozelenjenog odmorišta sa stazicama i klupama, unutar kojega su bili poklonac Pietà i spomenik palim borcima NOB-a.

14. Unutrašnjost, ostaci starijeg zidnog oslika s prikazom posvetnih križeva na zapadnom zidu lađe (fototeka KO u Varaždinu, snimila M. Korunek, 2009.)

Interior, remains of an older wall painting depicting consecration crosses on the west wall of the nave (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by M. Korunek, 2009)

Može se reći da je Trg sv. Lovre, unatoč svemu, zadržao svoju osnovnu formu i prepoznatljiva obilježja, ali pripadajuća građevinska struktura kojom je omeđen unatrag pola stoljeća najvećim je dijelom transformirana. Starije jednostavne prizemne stambene građevine, građene na uskim izduženim parcelama uz prometnice, koje su prije tvorile skladnu i prepoznatljivu sliku naselja, većinom su srušene i zamijenjene katnim građevinama ili su pregrađene do neprepoznatljivosti. U tako narušenom ambijentu pri iznalaženju najprihvatljivijih rješenja za uređenje trga i ulica koje su povezane s trgom, primarni cilj bio je otkrivanje tih povijesnih tragova u tkivu naselja u pokušaju najpogodnijeg načina reafirmacije.

Obnova ograde oko kapele

Uređenje neposredne okoline kapele i Trga sv. Lovre inicirano je potrebom sanacije ograde oko kapele za koju nema pouzdanih podataka o vremenu nastanka (sl. 1, 2). Pretpostavlja se da je izvedena nakon izgradnje zvonika uz zapadno pročelje kapele, dakle tijekom prve polovice 19. stoljeća. Postojeća ograda oko kapele bila je kvalitetan primjer transparentne ograde u izvornim dijelovima – zidanim parapetom od opeke s kamenim poklopnica na kojem je postavljena jednostavna kovana ograda karakterističnog oblikovanja iz vremena njezina nastanka. Tijekom vremena ograda je zbog nedostatnog i neodgovarajućeg održavanja dotrajala, a na dijelovima je i fizički oštećena, što je zahtijevalo popravak. Kako je ograda djelomično bila i konstruktivno ugrožena do te mjere da je došlo do narušavanja njezine izvorne geometrije i statike, praktički je onemogućeno izvođenje bilo kakvih parcijalnih zahvata. Stoga je odlučeno da se ona razgradi i ponovno izgradi, a u tu je svrhu izrađena arhitektonska snimka postojećeg

stanja s prikazom svih očuvanih elemenata te tehnička dokumentacija za njezinu rekonstrukciju. U konstruktorском dijelu projekta trebalo je predvidjeti rješenja koja će osigurati trajnost, stabilnost i funkcionalnost ograde u budućnosti, nakon realizacije zahvata. Upotreba suvremenih materijala (za nove betonske temelje) u ovom slučaju nije bila sporna, međutim, vanjski izgled ograde trebao je u cijelosti zadržati izvorne forme. Na novim betonskim temeljima parapet je ponovno izveden od pune opeke i završno ožbukano (sl. 15). Pritom je najvećim dijelom korišten postojeći materijal za koji je utvrđeno da je još uvijek dobar, a novim je materijalom trebalo zamijeniti samo onaj dio postojećega koji se morao odbaciti zbog dotrajalosti. Metalni elementi ograde (bravarski i kovački dijelovi) temeljito su očišćeni, obnovljeni i zaštićeni, dok su nedostajući nadomješteni novima, izrađenim prema postojećim uzorima. Svi neodgovarajući elementi, oni naknadno dodani ogradi i oni koji su narušavali kompozicijski sklad izvornog izgleda, tom su prilikom uklonjeni. Pritom je trebalo uvjeriti vlasnika da obavezno sačuva i upotrijebi sve postojeće kovačke elemente ograde, da ih popravi i dopuni, jer će nakon obnove povijesna vrijednost ograde biti to veća što se očuva više originala. Ustupak je učinjen u novoj, završnoj obradi koja je radi trajnosti i lakšeg održavanja izvedena pocinčavanjem.

Uređenje Trga sv. Lovre s osvrtnom na izvedene radove

Nakon što je relativno uspješno rekonstruirana ograda oko kapele sv. Lovre, pristupilo se uređenju šireg prostora oko kapele i partera trga (sl. 15). Osnovna namjera predstavnika lokalne zajednice i svrha zahvata definirana je potrebom uređivanja zatečenog stanja središnjeg prostora naselja, novom regulacijom prometa i izvedbom novog parternog uređenja (opločenja) kojim će se on temeljito preurediti, funkcionalno preoblikovati i osuvremeniti.

Prvi je korak bilo uklanjanje kompletne postojeće vegetacije, da bi se stvorile predispozicije za njegovo uređenje prema zamišljenim „urbanim“ uzorima, što je rezultiralo nepotrebnim „ogoljavanjem“ prostora trga. Konačnim prijedlogom uređenja utvrđena je stroža geometrijska forma perimetra hodne površine trga koja će se urediti čvrstom završnom obradom (opločenjem), uz poštivanje logičnih (već uhodanih) pješačkih putova kroz obodne ozelenjene površine. Predloženi materijali za izvedbu opločenja u kombinaciji betonskih pločnika i granitnih kocki ocijenjeni su optimalnim odabirom, s obzirom na to da je prihvaćena sugestija da pločnici trebaju biti u jednoj boji i jednostavnoj formi (pravokutne ili kvadratne prizme). Da bi se izbjegla monotonija, velike plohe i duži potezi opločenja razbijeni su izmjenama i kombinacijama pojedinih materijala, a asfalt je korišten samo za obodne pješačke staze uz kolnike.

Nova javna rasvjeta trga izvedena je diskretno i nena-metljivo, u formi suvremenih pješačkih kandelabra koji

omogućavaju normalno korištenje i doživljavanje ambijenta okoliša kapele u noćnim satima, u funkciji prezentacije prostornih komponenti koje ga definiraju.

Poklonac na trgu je građevinski obnovljen, dok skulptura Pietà čeka restauratorsko-konzervatorsku obnovu. Prijedlog da poklonac Pietà ostane unutar zelene površine istočnog dijela trga ocijenjen je nepovoljnim, jer se logičnijim pokazalo neposredni prostor oko njega priključiti uređenoj plohi trga ili ga barem pošljunčati sipinom (drobljenim kamenom) kao uređenu zemljanu parkovnu površinu, čime je u konačnici pokloncu osiguran uređeni pristup.

U više je navrata razmatrana mogućnost obnove i zadržavanja zatečenog spomenika palim borcima NOB-a. On je bio postavljen ispred južne strane kapele uz cestu i okrenut prema njoj, a uređenjem partera trga našao se stražnjom stranom okrenut prema njegovoj osnovnoj plohi. Budući da nije bio koncipiran za postavljanje slobodno u prostoru, odlukom vodstva lokalne zajednice uklonjen je i zamijenjen drugim obilježjem, novim spomenikom posvećenim palim borcima Prvog i Drugog svjetskog rata i Domovinskog rata.

Trg sv. Lovre je, unutar povijesne prostorne morfologije Cirkovljana, najvažnija i najfrekventnija točka naselja. To je jedinstven javni prostor koji prostorno-oblikovnim karakteristikama određuje njegov identitet, izdvajajući ga od drugih sličnih naselja u pripadajućem prostorno-zemljopisnom i kulturno-povijesnom okruženju Međimurja. Povijesni ambijenti naselja, primarno njegovi javni prostori kao što su ulice i trgovi, posebno su dragi stanovnicima; upravo ti prostori u memoriji mještana stvaraju i čuvaju prepoznatljivu sliku mjesta. Kvaliteti te slike bitno pridonosi razina uređenja, prezentacije, opremanja i održavanja javnih prostora, koji s očuvanom strukturom povijesnih građevina zorno svjedoče o kulturnoj, duhovnoj i tehničkoj razini društvene zajednice koja ih je stvorila. Velik nesporazum nastaje u pokušaju naknadnog „oplemenjivanja“ toga prostora nekritičkim uvođenjem prevelikog broja skulptura i obilježja koja postavlja lokalna zajednica i župa bez sudjelovanja ovlaštenih stručnih službi. Prostor trga detaljno je analiziran u sklopu izrade tehničke dokumentacije za njegovo uređenje, pa to više iznenađuje odluka župe i lokalne zajednice, kad je uređenje netom završeno, da se na trg postavi velika brončana skulptura blaženog Alojzija Stepinca. Takvim postupkom propuštena je prilika da se primjerenim osmišljavanjem partera trga i šireg prostora uređenjem odgovarajuće mikrolokacije osiguraju uvjeti kojima bi se nova skulptura što bolje uklopila u ambijent. Mogućnost postavljanja takve skulpture trebalo je ispitati još u fazi projektiranja, odnosno u kontekstu cjelovitog uređenja trga i time izbjeci parcijalne odluke, koje i nehotice mogu rezultirati lošim rješenjima, a time i opravdanim kritikama. Nije nevažna ni činjenica da su u isto vrijeme na istom prostoru trga

15. Novouređeni trg južno od kapele sv. Lovre (fototeka KO u Varaždinu, snimio J. Kovač, 2010.)

Recently renovated square south of St. Lawrence's chapel (Photo Archive of the Conservation Department in Varaždin, photo by J. Kovač, 2010)

već postojala dva spomenička obilježja (Pietà i spomenik NOB-u), koja su bitno sudjelovala u slici trga i koja su, s ograđenom kapelom, već postala izrazito prepoznatljiv povijesni znak naselja. Stoga se odluka o postavljanju još jednog spomenika, praktično na istom prostoru, čini ipak nedovoljno argumentirana i ishitrena. Pri donošenju konačne odluke o realizaciji toga, ali i sličnih zahvata, trebalo je uvažiti i činjenicu da postava takvih monumentalnih skulptura unutar javnih prostora skromnih seoskih naselja nije u tradiciji međimurskog podneblja. No ni tu se nije stalo, već su na istočnoj strani trga, na travnatoj površini postavljena još dva nova spomen-obilježja, jedno posvećeno Josipu Jelačiću Bužimskom (210. obljetnica njegova rođenja) i drugo kao spomen na 340. obljetnicu smrti hrvatskih velikana mučenika (Petar i Katarina Zrinski, Fran Krsto Frankopan). Nakon toga postavljena su još dva obilježja na travnatoj površini sjeverne strane trga: spomen-obilježje pohodu pape Ivana Pavla II. i poprsje prvog hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana te naposljetku kamena fontana s dvije vodorige, pod nazivom „Vrelo Ane Katarine Zrinski-Frankopan“ na južnoj strani trga. K tome, unutar ograde dvorišta kapele sv. Lovre postavljene su još neke skulpture, Cirkovljančanka i Cirkovljančanin, Majka Božja/Isusova Mati i spomenik posvećen 680. godini spomena crkve sv. Lovre. Nekritičkim postavljanjem, ponavljanjem i grupiranjem javne plastike i urbane opreme, odnosno stalnim umnožavanjem interesnih točaka unutar javnih prostora naselja (trgova, parkova, ulica itd.), nepotrebno ih vizualno i sadržajno

„opterećujemo“, devalvirajući njihovu vrijednost i vrijednost značenja samih obilježja.

Zaključak

Kapela sv. Lovre nalazi se u središnjem dijelu današnjeg naselja Cirkovljan, a oko nje je tijekom vremena formiran mjesni trg. Prema dosadašnjim spoznajama i uvidom u stanje same građevine, utvrđeno je da je ona izvorno nastala kao kasnogotička građevina koja se radikalno pregrađivala i dograđivala u baroku i u prvoj polovici 19. stoljeća. Kapela je jednobrodna građevina i ima svetište koje završava poligonalno, sakristiju na sjevernoj strani i zvonik na zapadnom pročelju. Najzanimljivije je svetište kapele na čijoj su vanjštini očuvani ostaci kasnosrednjovjekovnih kontrafora, koji su u gornjem dijelu završavali skulpturama s prikazima ljudskih glava, i danas zazidani gotički prozori. Ti elementi neosporno pridonose povijesnoj i umjetničkoj vrijednosti kapele. Njihov nastanak datiramo u drugu polovicu 15. stoljeća. Recentni radovi na obnovi građevine svedeni su samo na osnovne zahvate nužne za njezino očuvanje i osiguranje statičke stabilnosti pojedinih struktura. Tijekom radova na izvođenju drenažnog sustava provedena su zaštitna arheološka istraživanja koja su dala vrijedne podatke za pravilnu valorizaciju i dataciju pojedinih dijelova kapele. Između ostalog utvrđeno je da je svetište izvana bilo poduprto s pet kontrafora, da je istočni zid sakristije djelomično očuvao svoju kasnosrednjovjekovnu strukturu te da brod kapele nastaje kasnije od svetišta.

Opsežniji zahvati ipak su bili usmjereni na oblikovanje i redefiniranje neposredne okoline kapele i javnog prostora koji je okružuje. Sanacijom ograde oko kapele i obnovom prostora trga, središte Cirkovljanu potpuno je transformirano. Zahvate na uređenju trga nakon dovršetka radova možemo smatrati samo djelomično uspješnim. Iako je koncept njegova uređenja bio dobro zamišljen, realizacija i konačni rezultat svakako su podložni kritičkoj revalorizaciji. Javni prostori povijesnih dijelova naselja (ulice, trgovi, dvorišta, vrtovi, parkovi itd.) čine integralni i nedjeljivi dio njegove povijesne prostorne strukture. Intervencije na takvim prostorima podliježu istim kriterijima kao i intervencije na samoj građevinskoj strukturi povijesnih građevina. U slučaju uređenja Trga sv. Lovre u Cirkovljanu pokušalo se odgovarajućim rješenjima, detaljima i materijalima oplemeniti i humanizirati pro-

stor, pa iako su očekivanja bila velika, možemo zaključiti da se rezultatom nije previše odmaklo od danas uvriježenih standardnih rješenja. Odabrana tehnička rješenja i pojedini detalji realizirani su naivno i nekvalitetno, ne ispunjavajući pravilno i na očekivan način svoju ulogu. Naposljetku je uslijedilo nekontrolirano postavljanje prevelikog broja novih spomen-obilježja na prostoru trga, ali i u dvorištu kapele, čime je prostor postao nepotrebno opterećen i nečitak, stvarajući dojam konfuzije i nereda. Postignutim rješenjem uređenja Trga sv. Lovre u Cirkovljanu zatečeno stanje je na neki način sanirano i osuvremenjeno, ali je u konačnici u pojedinim segmentima ipak hipertrofiralo u neželjenom smjeru i ne bi trebalo bezrezervno postati paradigma za slične zahvate u drugim malim naseljima u Međimurju. ■

Bilješke

- 1 Područje Habsburške Monarhije, što uključuje i naše krajeve, mjereno je tijekom 18. i 19. st. u tri navrata: prvo mjerenje 1763. – 1787., drugo mjerenje 1806. – 1869. i treće mjerenje 1869. – 1887. Te karte su digitalizirane i objavljene na <http://mapire.eu/en/>.
- 2 JOSIP BUTURAC, [Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine](#), *Starine JAZU*, LIX (1984.), 102; RUDOLF HORVAT, *Poviest Međimurja*, Zagreb, 1944., 32, 59; IVAN SRŠA, O međimurskim srednjovjekovnim župama i njihovim crkvama, *Kaj – časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 4-5, 1994., 127-131; JURAJ KOLARIĆ, Povijesni slijed župa Prelog i Draškovec, *Prelog – Monografija (u povodu 730. obljetnice prvog spominjanja Preloga 1264 – 1994)*, Prelog, 1995., 96.
- 3 JOSIP BUTURAC, Popis župa zagrebačke biskupije g. 1650., *Croatia Sacra (Arhiv za crkvenu povijest Hrvata)*, 15/16 (1938.), 92; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 99.
- 4 JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 99-101; RUDOLF HORVAT, 1944., (bilj. 2), 82.
- 5 VJEKOSLAV KLAIĆ, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, svezak III., 1883., 183; ANĐELA HORVAT, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, Zagreb, 1956., 21; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 117.
- 6 Lasersko skeniranje obavila je tvrtka Vektra d.o.o. iz Varaždina, a 2009. godine dovršeni su „Glavni projekt postojećeg stanja“ i „Glavni projekt sanacije – stabilizacija i odvodnje“, čija je glavna projektantica bila Božica Petanjek, d.i.a., Arhitektonski biro Petanjek d.o.o. iz Čakovca.
- 7 Radove je izvodila tvrtka Tekeli projekt-inženjering d.o.o. iz Murskog Središća.
- 8 Voditeljica arheološkog nadzora bila je Branka Marcijuš, dipl. arheologinja iz Muzeja Međimurja Čakovec.
- 9 JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 118.
- 10 RUDOLF HORVAT, 1944., (bilj. 2), 164-165.
- 11 RUDOLF HORVAT, 1944., (bilj. 2), 177; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 107.
- 12 RUDOLF HORVAT, 1944., (bilj. 2), 204; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 110.
- 13 Prema tom vizitatoru, kapela je bila 14,22 m dugačka i 5,68 m široka. JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 112.
- 14 RUDOLF HORVAT, 1944., (bilj. 2), 213; ANĐELA HORVAT, 1956., (bilj. 5), 59.
- 15 ANĐELA HORVAT, 1956., (bilj. 5), 59; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 117-118.
- 16 ANĐELA HORVAT, 1956., (bilj. 5), 59; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 118.
- 17 ANĐELA HORVAT 1956., (bilj. 5), 59.
- 18 Podaci iz Spomenice župe; objavljeno u JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 124.
- 19 Podaci iz Spomenice župe; objavljeno u JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 126-127.
- 20 ANĐELA HORVAT, 1956., (bilj. 5), 60.
- 21 IVAN SRŠA, [Svetište crkve Presvetog Trojstva u Nedelišću – Izvještaj o rezultatima konzervatorskih istraživanja na svodu i unutarnjim stranicama zidova u tijeku 1993.](#), *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 18/19 (1992/1993), 5-21; IVAN SRŠA, 1994., (bilj. 2), 137-139.
- 22 Detaljnije je te veze opisala Anđela Horvat u: ANĐELA HORVAT, O gotičkoj arhitektonskoj plastici u Nedelišću, Matica srpska, Novi Sad, 1983., 203-206.
- 23 ANĐELA HORVAT, 1956., (bilj. 5), 59; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 118.
- 24 DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993., 181-183, 209-210.
- 25 ANĐELA HORVAT, 1956., (bilj. 5), 59-60; JURAJ KOLARIĆ, 1995., (bilj. 2), 118.

Abstract

Marijana Korunek, Branka Marcijuš, Josip Kovač

THE CHAPEL AND SQUARE OF ST. LAWRENCE IN CIRKOVLJAN

The chapel dedicated to St. Lawrence is situated in the centre of Cirkovljan, on the village square of the same name. The central area of the village, St. Lawrence Square, is defined by the historical traffic corridors that connected the centre of Cirkovljan with the surrounding towns and villages.

By analyzing the available documentation and the building, we can argue that the sanctuary of St. Lawrence's Chapel was built during the second half or even in the late 15th century. On the original cornice of the sanctuary, i.e. on top of its former buttresses, there are still preserved four exquisite late medieval roundly carved heads. The sanctuary was originally supported by five exterior buttresses. At the time it was constructed, the chapel must have had a nave, but based on the results of archaeological investigations it was concluded that the existing nave had originated at a later date, probably during the 16th or the 17th century. The nave was originally lower than the sanctuary, which can be explained by the fact that it was not vaulted but had a wooden ceiling, which made it unnecessary for the walls to be higher. In the second phase, the ceiling was raised, becoming level with the height of the sanctuary. In the third phase, most probably during the construction of the existing vaults, the walls of both the nave and the sanctuary were raised to its present height. The sacristy originated in the first phase, most probably at the same time as the sanctuary, only it was shorter at that time, i.e., it was adjacent only to the sanctuary wall. During the second half of the 18th century, most probably in 1784, the sacristy was expanded to the west, and the new floor was constructed with the gallery open toward the sanctuary. The chapel got its present-day appearance relatively late, between 1813 and 1822, when a bell tower was erected on its west front.

So far only the most basic work was carried out that was necessary due to the poor condition the building. This included the draining systems that were installed to reduce the level of capillary moisture and waters from the roof, construction improvement of the sacristy, basic repairs of the façade, and painting. In the course of working on the ground next to the chapel foundations, protective ar-

chaeological investigations were carried out that produced insights relevant for reconstructing the appearance and the dating of various portions of the chapel. The most important are, of course, the foundations of the buttresses that were previously only suggested from the design of the chapel exterior.

Much more comprehensive efforts were made in the chapel surroundings and on St. Lawrence Square. Firstly, the existing fence around the chapel was improved, as it was worn out due to poor and inappropriate maintenance, and even physically injured in some portions. This was followed by the renovation of the space surrounding the chapel – the village square of St. Lawrence. The main purpose of these efforts was defined by the necessity to improve the existing condition of the village centre, set up new traffic circulation, and install a new paving, which would see the square thoroughly altered, functionally re-designed and modernized.

A settlement's historical setting, primarily its exteriors such as streets and squares, hold special significance for the residents, as it is these that form and keep the familiar image of the place in the local memory. Within the historical spatial morphology of Cirkovljan, St. Lawrence Square makes for the most important and lively point in the village, a unique space that determines its identity and sets it apart from similar localities that originated from the same spatial-geographical and cultural-historical context of the Međimurje region. The quality of that image owes much to the extent of renovation, presentation, decoration and maintenance of its exterior areas which, together with the preserved structure of the historical buildings, testify to the cultural, spiritual and technical level of the community that has created them. A great misunderstanding occurs when an attempt is made to subsequently "enrich" that space by introducing uncritically too great a number of sculptures and fixtures, which is what the local community and the parish have done without consulting the relevant conservation authorities.

KEYWORDS: *Međimurje, Cirkovljan, St. Lawrence, chapel, square, settlement*